

УДК 374.1

БИРКА Маріан Філаретович –
доктор педагогічних наук, професор кафедри
педагогіки, психології та теорії управління освітою
Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області
e-mail: mbyrka@yahoo.com

СІМ БАЗОВИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКОНІВ ЕФЕКТИВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛЯ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Професійний розвиток загалом є комплексним процесом, який насамперед складається із цілеспрямованої діяльності особистості та її спілкування й співпраці з колегами-фахівцями в межах певної професії. Причому цей процес є одночасно як унікальним, так і випадковим, оскільки він суб'єктивно залежить від кожної особистості. Проте професійний розвиток особистості підпорядковується певним об'єктивним законам і закономірностям, які залежать від середовища, загального соціального досвіду людства, рівня технологічного розвитку держави, закономірностей розвитку психіки й колективної свідомості тощо. Ці закони відображають найсуттєвіші внутрішні відносно стійкі зв'язки між особливостями організації процесу професійного розвитку особистості та його результативністю.

Зважаючи на це, знання відповідних законів професійного розвитку забезпечить можливість організації ефективної професійної діяльності вчителя, особливо в напрямі самовдосконалення відповідно до внутрішніх намірів та переконань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі педагогічні закони та психологічні аспекти професійного розвитку особистості розглянуто в підручниках з педагогіки і психології, авторами яких є науковці: Ю. Бабанський [1], А. Бойко, І. Вітенко, А. Бодальов [3], Л. Виготський [4], І. Підласий [7], В. Семиченко, М. Фіцула, І. Харламов та інші.

Окрему увагу проблемі професійного розвитку вчителя також приділено й у дослідженнях сучасних зарубіжних науковців, серед яких: Б. Авалос [9], Ц. Гірван [11], М. Кеннеді [12], Р. Лофтхоус [13], Х. Мізелл [14], Х. Счаап [15], К. Седова [16] та інші.

Проте проблема закономірностей професійного розвитку вчителя не отримала належної уваги, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – сформулювати основні психолого-педагогічні закони ефективного професійного розвитку вчителя та запропонувати поради щодо їхнього застосування на практиці.

Виклад основного матеріалу

дослідження. Сутність поняття «професійний розвиток». Професійний розвиток виступає складовою професійної діяльності вчителя, що забезпечує його фахове зростання відповідно до вимог соціуму та індивідуальних освітніх потреб. Це спрямований поступовий перехід шкільних педагогів до більш досконалого стану педагогічної продуктивності, який відбувається впродовж професійної діяльності під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників [2].

Відтак дуже важливим постає питання створення сприятливих умов для ефективного поступового переходу вчителів до більш досконалого стану педагогічної продуктивності, оновлення та поглиблення їх теоретико-практичної підготовки відповідно до вимог інформаційного суспільства, задоволення потреб вчителя в особистісному й професійному зростанні, а також виконання вимог системи освіти України [10].

Основні психолого-педагогічні закони ефективного професійного розвитку вчителя. Закони – це найсуттєвіші внутрішні відносно стійкі зв'язки між особливостями організації процесу професійного розвитку особистості та його результативністю. Вони є об'єктивними та універсальними, оскільки існують незалежно від суб'єкта, який їх пізнає [3; 8].

Закони залежать від середовища, загального соціального досвіду людства, рівня технологічного розвитку держави, закономірностей розвитку психіки й колективної свідомості тощо [4–6].

Багаторічний досвід роботи у сфері післядипломної педагогічної освіти, здійснене докторське дисертаційне дослідження [2] дають нам підстави сформулювати наступні **сім основних психолого-педагогічних законів** ефективного професійного розвитку вчителя:

1. Закон внутрішнього стрижня.
2. Закон когнітивного дискомфорту.
3. Закон відтворення.
4. Закон бар'єрів.
5. Закон фільтрів.
6. Закон заохочення та покарання.
7. Закон ієрархічної циклічності.

Розглянемо визначені психолого-педагогічні закони детальніше та деталізуємо

їх реалізацію на практиці у межах професійної діяльності вчителя.

1. Закон внутрішнього стрижня.

Професійний розвиток вчителя повинен відбуватися планомірно в одному напрямі в межах професії і визначається так званим внутрішнім «стрижнем» особистості.

Внутрішній стрижень особистості – це метафора, за допомогою якої можна описати цілеспрямованого педагога, який характеризується стійкістю до труднощів, які виникають у професійній діяльності та визначеною дієвою спрямованістю. Він допомагає вчителю ефективно розвиватись у професії та сягати нових професійних вершин. Чим міцніший внутрішній стрижень особистості, тим серйознішим стресам вчитель/вчителька зможе протистояти, а чим стрижень слабший, тим більш вразливий педагог до стресів та не може адекватно сприйняти проблемні ситуації, які виникають у навчально-виховному процесі. Внутрішній стрижень вчителя загалом визначається внутрішніми мотивами, стимулами, цінностями, інтересами й прагненнями фахівця і втілюється у вигляді ціннісних орієнтацій особистості.

Асоціативно професійний розвиток особистості вчителя можна уявити як зростання виногородної лози. Виноградна лоза росте в різні боки, але для підняття угору потребує відповідної опори (стрижня). Якщо ж такого стрижня немає, лоза не зможе піднятись.

Саме тому одне з основних завдань професійного розвитку вчителя – розвинути (сформувати) внутрішній стрижень особистості, що визначає її погляди та переконання у сфері професійної діяльності.

2. Закон когнітивного дискомфорту.

Однією з найважливіших проблем професійного розвитку особистості вчителя є проблема «закритості» педагогів до нової інформації, яка пояснюється тим, що в процесі навчання у вищій школі кожен майбутній фахівець буде власний погляд на професійну діяльність, а отже, має власну точку зору на процес навчання. Тому світогляд вчителя з часом стає більш вузьким та ригідним, а фахівець більш консервативним, що є підґрунтям для «закриття» педагога в певний «інтелектуальний кокон», і відповідно зумовлює певне неприйняття навчальної інформації, а подекуди й її повне ігнорування. Варто зазначити, що непоодинокими є випадки, коли педагоги з великим стажем роботи вважають, що вони все знають і їм більше не потрібно навчатися.

У зоні інтелектуального комфорту такий вчитель почуває себе впевнено та безпечно, оскільки він вважає, що володіє достатнім

професійним досвідом (професійними знаннями, вміннями та навичками), що забезпечує успішне виконання різних завдань педагогічної діяльності. Проте таке враження може бути оманливим та дуже небезпечним для педагога, адже формує в нього відчуття уявної стабільності, якої насправді не існує у жодній професійній діяльності. Завдяки цьому зону інтелектуального комфорту можна вважати негативним станом, який перешкоджає ефективному професійному розвитку вчителя.

Для того, щоб особистість вчителя/вчительки «відкрилася» до прийняття інформації, необхідно вивести із зони когнітивного (інтелектуального) комфорту в зону певного когнітивного дискомфорту. Це може бути досягнуто завдяки простому опитуванню або дискусії про певну проблему, яка є актуальною для освітнього процесу, зокрема якої-небудь інноваційної технології. Особливу увагу при цьому слід звернути на те, щоб такі вчителі давали конкретні відповіді на конкретні запитання. У разі, якщо відповідь вчителя/вчительки була нечіткою, слід задати додаткові запитання. Як показує практика, таке опитування (дискусія) загалом руйнує вищезгадані «кокони» та «відкриває» вчителя/вчительку до сприймання нової інформації.

3. Закон відтворення. Одним з перших кроків будь-якого навчання є відтворення певних зразків, які з часом ускладнюються. Такими зразками слугують букви, слова, речення, твори, формули, таблиці, тексти, алгоритми й технології та ін.

Водночас, як показує практика, жоден складний зразок неможливо відтворити у точній відповідності, оскільки у процес відтворення одразу ж включається творчість того, хто її реалізує, його намагання реалізувати власне бачення цього зразку. Інколи таке відтворення зразка є вдалим, інколи ні, але чим складніший зразок, що відтворюється, тим вищими будуть результати навчання.

Саме тому в професійному розвитку молодого вчителя визначну роль відіграє відтворення передових педагогічних методів та технологій, яке є особливо важливим саме на перших роках його професійної діяльності. Адже коли особистість у процесі професійного розвитку намагається відтворити досвід успішного колеги (урок, педагогічну технологію, текст тощо), вона цьому навчається.

Класичними прикладами для відтворення у сучасному закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО) можуть слугувати наставництво та школа молодого педагога. Означені форми досить активно використовуються в

методичній роботі закладів ЗСО, тому не потребують окремої деталізації.

4. Закон бар'єрів. На шляху професійного розвитку вчителя трапляються певні бар'єри (від фр. *barriere* – перешкода). Бар'єр – це психічний стан особистості, який проявляється в її неадекватній пасивності, що перешкоджає виконанню тих або інших завдань професійної діяльності. Він полягає в посиленні негативних переживань і установок особистості, серед яких можна виділити: почуття сорому, провини, страху, тривоги, низької самооцінки тощо.

Бар'єри в професійному розвитку педагогів переважно відіграють позитивну роль, оскільки дозволяють виявити перешкоди, що заважають ефективній реалізації вчителя у професійній діяльності. Крім цього, бар'єри дають змогу визначити адаптаційні інтелектуальні, психічні та психологічні можливості особистості вчителя/вчительки.

Серед *психологічних бар'єрів* вчителя/вчительки можна виділити: власну інерцію, невпевненість у собі, закритість до нового, нездоровий психологічний клімат у закладі, відсутність зворотного зв'язку тощо. Водночас дуже часто трапляються й *педагогічні бар'єри*, зокрема: незнання педагогічних технологій, правил поведінки; невміння використати здобуті знання, організувати та провести різні заходи тощо.

При цьому слід відзначити, що бар'єр у професійному розвитку вчителя/вчительки визначає тільки *один вимір* (тип) характеристик особистості й виражений шляхом відсутності певних якостей особистості, необхідних для його подолання і переходу на вищий рівень ефективності професійної діяльності та професійного розвитку.

5. Закон фільтрів. Бар'єри, які не були подолані у процесі професійного розвитку вчителя/вчительки, утворюють фільтр, який є більш комплексним утворенням, адже він складається з декількох бар'єрів, що синергетично розширюють його функції. Тому перехід вчителя/вчительки на вищий рівень професійного розвитку (кар'єри) завжди пов'язаний з подоланням низки фільтрів.

Загалом фільтр включає в себе щонайменше два виміри і визначає необхідність наявності одних та відсутності інших характеристик особистості вчителя/вчительки, які тісно пов'язані з професійною діяльністю.

Таким чином, перехід на вищий рівень ефективності професійної діяльності вчителя/вчительки неможливий без наявності одних та відсутності інших характеристик особистості.

6. Закон заохочення та покарання.

Класичними інструментами виховання особистості в рамках професійного розвитку вчителя/вчительки є методи заохочення та покарання.

Заохочення – вираження позитивної оцінки певної дії вчителя/вчительки. Основні види заохочення: схвалення, підбадьорення, похвала, нагородження грамотою, преміювання тощо [1; 3; 4].

Основними принципами використання методу заохочення у професійному розвитку є:

1) *індивідуалізація* – передбачає врахування індивідуальних здобутків кожного фахівця у професійній діяльності, його відносний та абсолютний прогрес відносно усього колективу;

2) *деталізація* – передбачає, що заохочення повинно розпочинатися з відповіді на питання: кому, що (скільки) і за що [7];

3) *публічність* – визначає необхідність публічного схвалення, підбадьорення, похвали, нагородження грамотою та іншими почесними знаками.

Метою **покарання** є запобігання небажаній поведінки вчителя/вчительки, гальмування поганих вчинків, яке досягається за допомогою викликання почуття провини перед собою та колегами. Основні види покарання: несхвалення, зауваження, попередження, догана, обговорення на зборах колективу, відсторонення від виконання професійних обов'язків та пов'язані із вираженням морального осуду, накладанням додаткових обов'язків, позбавленням або обмеженням певних прав тощо [1; 3; 4].

Основні принципи використання методу покарання у професійному розвитку педагогів такі самі, як й для заохочення, крім одного – покарання має відбуватися тільки індивідуально, оскільки публічне покарання може зашкодити авторитету фахівця і може застосовуватись тільки в критичних випадках, коли інші види покарання не спрацювали.

При цьому слід відмітити, що заохочення і покарання не завжди «+1» та «-1». Також можуть бути варіанти «1» заохочення та «0» відсутність заохочення, або «0» відсутність покарання як заохочення та «-1» покарання.

7. Закон ієрархічної циклічності. Професійна діяльність вчителя/вчительки є циклічним процесом, в якому подібні ситуації повторюються через певні проміжки часу.

Час від початку ситуації до нового початку подібної ситуації після завершення попередньої називається *циклом*. Циклічність ієрархічна, адже кожен цикл складається з менших циклів. Причому кожен з циклів також може входити до циклу вищого рівня (Л. Виготський, С. Глазьев, Б. Коротяев) [3–5].

Наприклад, у професійній діяльності вчителя/вчительки природничо-математичних

дисциплін закладу загальної середньої освіти існують *великі цикли* – курси дисциплін «Інформатика», «Математика», «Географія», «Трудове навчання», «Біологія», «Хімія», «Фізика». *Середні цикли* – охоплюють кожен навчальний рік, тривалість і структура якого однакова з 5 по 11 (12) класи. *Малі цикли* – навчальний тиждень, день. Крім цього, професійна діяльність вчителя природничо-математичних дисциплін визначається ієрархічністю. Зокрема, курси «Інформатика», «Математика», «Географія» та «Трудове навчання» викладаються з 5 по 11 класи, а «Біологія», «Хімія» та «Фізика» з 7 по 11 класи.

Визначений закон ієрархічної циклічності вимагає обов'язкового врахування у професійному розвитку вчителя/вчительки великих, середніх та малих циклів професійної діяльності та їх ієрархії в цілому.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Таким чином, нами сформульовано сім основних психолого-педагогічних законів ефективного професійного розвитку вчителя: 1) закон внутрішнього стрижня; 2) закон когнітивного дискомфорту; 3) закон відтворення; 4) закон бар'єрів; 5) закон фільтрів; 6) закон заохочення та покарання; 7) закон ієрархічної циклічності.

Знання та врахування визначених законів професійного розвитку дасть змогу підвищити ефективність та результативність професійної діяльності будь-якого вчителя незалежно від дисципліни, яку він викладає, кваліфікаційної категорії та віку.

Перспективи подальших розвідок безпосередньо полягають у виробленні принципів ефективного професійного розвитку особистості, які ґрунтуватимуться на визначених законах.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бабанский Ю. К. Педагогика / Ю. К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1988. – 478 с.
2. Бирка М. Ф. Система професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін у післядипломній освіті: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Маріан Філаретович Бирка. – Класичний приватний університет: Запоріжжя, 2016. – 438 с.
3. Бодалев А. А. Психология личности / А. А. Бодалев. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 188 с.
4. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
5. Глазьев С. Ю. Закономерности социальной эволюции: вопросы методологии / С. Ю. Глазьев // Анализ систем на пороге XXI века: теория и практика. – Мат. межд. конф. 27-29.02.1996. в 4-х томах. / Сост. Т. Е. Сафонова. – М.: Интеллект, 1996. – Т.2. – С. 3–16.

6. Коротяев Б. И. Педагогика как совокупность педагогических теорий / Б. И. Коротяев. – М.: Просвещение, 1986. – 208 с.

7. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: [інтеракт. підруч. для пед. ринкової системи освіти] / І. П. Підласий. – К.: Слово, 2004. – 616 с.

8. Чарнецькі К. Психологія професійного розвитку особистості: автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / К. Чарнецькі; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 1999. – 44 с.

9. Avalos B. Teacher professional development in Teaching and Teacher Education over ten years // Teaching and Teacher Education. – 2011. – Vol. 27. – Pp. 10–20.

10. Byrka M. F. Blended learning strategy in teacher training programs / M. F. Byrka // Information Technologies and Learning Tools. – 2017. – Vol. 62. – No 6. – Pp. 216–224. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1802/1277/>

11. Girvan C., Conneely C., Tangney B. Extending experiential learning in teacher professional development // Teaching and Teacher Education. – 2016. – Vol. 58. – Pp. 129–139.

12. Kennedy M. M. How Does Professional Development Improve Teaching? // The Review of Educational Research. – 2016. <https://doi.org/10.3102/0034654315626800>

13. Lofthouse R. Coaching in education: a professional development process in formation // Professional Development in Education. – 2018. <https://doi.org/10.1080/19415257.2018.1529611>.

14. Mizell H. Why professional development matters. – Learning Forward, 2010. – 28 p.

15. Schaap H., Louws M., Meirink J. et al. Tensions experienced by teachers when participating in a professional learning community // Professional Development in Education. – 2018. – 18 p. DOI: 10.1080/19415257.2018.1547781

16. Sedova K., Sedlacek M., Svaricek R. Teacher professional development as a means of transforming student classroom talk // Teaching and Teacher Education. – 2016. – Vol.57. – P. 14–25.

REFERENCES

1. Babanskyj, Ju. K. (1988). *Pedagoghyka*. [Pedagogy]. Moscow.
2. Byrka, M. F. (2016). *Systema profesijnogho rozvytku vchyteliv pryrodnycho-matematychnykh dyscyplin u pisljadyplomnij osviti*. [The system of professional development of teachers of natural and mathematical disciplines in postgraduate education]. Zaporizhzhzja.
3. Bodalev, A. A. *Psykhologhyja lychnosty*. [Psychology of Personality]. Moscow.
4. Vyghotskyj, L. S. (1991). *Pedagoghycheskaja psykhologhyja*. [Pedagogical psychology]. Moscow.
5. Ghlaz'jev, S. Ju. (1996). *Zakonomernosty socyjalnoj evoljucyy: voprosy metodologhyy*. [Patterns of social evolution: questions of methodology]. Minsk.
6. Korotjaev, B. Y. (1986). *Pedagoghyka kak*

sovokupnostj pedagoghycheskykh teoryj. [Pedagogy as a set of pedagogical theories]. Moscow.

7. Pidlasyj, I. P. (2004). *Praktychna pedagoghika abo try tekhnologhiji : [interakt. pidruch. dlja ped. rynkovoji systemy osvity]*. [Practical pedagogy or three technologies]. Kyiv.

8. Charnecki, K. (1999). *Psykhologhija profesijnogho rozvytku osobystosti*. [Psychology of professional development of personality]. Kyiv.

9. Avalos, B. Teacher professional development in Teaching and Teacher Education over ten years // Teaching and Teacher Education. – 2011. – Vol. 27. – P. 10–20.

10. Byrka, M. F. Blended learning strategy in teacher training programs / M. F. Byrka // Information Technologies and Learning Tools. – 2017. – Vol. 62, No 6. – Pp. 216–224. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1802/1277/>

11. Girvan C., Conneely C., Tangney B. Extending experiential learning in teacher professional development // Teaching and Teacher Education. – 2016. – Vol.58. – P. 129–139.

12. Kennedy M. M. How Does Professional Development Improve Teaching? // The Review of Educational Research. – 2016. <https://doi.org/10.3102/0034654315626800>

13. Lofthouse R. Coaching in education: a professional development process in formation // Professional Development in Education. – 2018. <https://doi.org/10.1080/19415257.2018.1529611>.

14. Mizell H. Why professional development matters. – Learning Forward, 2010. – 28 p.

15. Schaap H., Louws M., Meirink J. et al. Tensions experienced by teachers when participating in

a professional learning community // Professional Development in Education. – 2018. – 18 p. DOI: 10.1080/19415257.2018.1547781

16. Sedova K., Sedlacek M., Svaricek R. Teacher professional development as a means of transforming student classroom talk // Teaching and Teacher Education. – 2016. – Vol.57. – P. 14–25.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БИРКА Маріан Філаретович – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

Наукові інтереси: професійна підготовка та професійний розвиток вчителів природничо-математичних дисциплін в умовах інформаційного суспільства, підготовка майбутніх вчителів інформатики та математики.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BYRKA Marian Filaretovych – Doctor of Education, Professor of the Department of Pedagogy, Psychology and Education Management, Institute of Postgraduate Pedagogical Education of Chernivtsi region.

Circle of scientific interests: professional education and professional development of teachers of natural and mathematical sciences in the information society, preparation of future teachers of informatics and mathematics

Стаття надійшла до редакції 23. 01. 2019 р.

Рецензент – д.п.н. професор Радул В. В.

УДК 378.016:811.111

ДМИТРУК Лілія Анатоліївна –

доктор педагогічних наук,

доцент кафедри англійської філології

Криворізького державного педагогічного університету.

<https://orcid.org/0000-0003-1850-5130>

e-mail: Lilia565656@i.ua

ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Вища педагогічна школа повинна забезпечувати підготовку вчителя, який здатен навчатися й вдосконалювати свій професійний рівень самостійно, творчо працювати, використовувати найсучаснішу техніку та методику. Для цього процесу необхідна нова освітня парадигма й новий педагогічний менталітет. Організація інтеграції навчально-пізнавальної та самоосвітньої діяльності студентів вищих навчальних закладів, яка буде основою для підвищення професійного рівня, є одним із рішень досягнення поставленого

завдання вищої школи.

Вищі навчальні заклади освіти покликані задовольняти громадське замовлення суспільства на формування ініціативних, діяльних, освічених професіоналів, які в умовах сьогодення можуть швидко і якісно розвивати власний потенціал й вдосконалювати свою професійність.

Досконале володіння іноземною мовою стає важливим компонентом підготовки фахівців, оскільки час та зміни в свідомості українців диктують свої умови (це пов'язано і з необхідністю виконання Збройними Силами України міжнародно-військових